

LBRIS

We know
books

ELLIS WASSON

ARISTOCRAȚIA

O POVESTE DESPRE PUTERE ȘI LUX
ÎN ISTORIA MODERNĂ

Prefață de Adrian Majuru

Traducere din limba engleză și note de Alina Popescu

CORINT
BOOKS

—2024—

CUPRINS

<i>Prefață de Adrian Majuru</i>	5
<i>Mulțumiri</i>	9
<i>Introducere</i>	11
1 – <i>Definiția aristocrației</i>	19
2 – <i>L’Ancien Régime</i>	34
3 – <i>Averea</i>	51
4 – <i>Onoare și familie</i>	82
5 – <i>Beau monde: cultură și societate</i>	111
6 – <i>Înghițirea hapului. Aristocrația și clasele mijlocii</i>	141
7 – <i>Obișnuința autorității. Puterea locală</i>	160
8 – <i>Acvile și păuni. Puterea națională</i>	177
9 – <i>Aristocid, 1917–1945</i>	204
10 – <i>Unde sunt ei acum? Perioada 1945–2005</i>	240
11 – <i>Patrimoniu memorial vital</i>	269
<i>Note de final</i>	277
<i>Bibliografie</i>	325
<i>Index</i>	375

DEFINIȚIA ARISTOCRAȚIEI

„În nicio altă eră, nici chiar în acelea de înflorire a celor mai aristocrate instituții, nu s-a vorbit atât de mult despre genealogii și titluri de noblețe ca în secolul nostru de democrație [...]. Pierderea privilegiilor n-a stăvilat șuvoiul de titluri și onoruri, podoabe căutate pentru fiii și nepoții bărbaților care au făcut revoluția.”

ALBERTO DI MONTENUOVO, Italia, 1903¹

Nu pot defini perfect termenul „aristocrație”. Asemeni unei holograme, imaginea e instabilă și greu de fixat. În plus, definiția a suferit schimbări de-a lungul timpului. În fapt, poate că abia la începutul perioadei noastre, după conflictele Revoluției Franceze, a căpătat cuvântul „aristocrație” înțelesul său actual, cel utilizat în acest volum.² De-a lungul secolului al XIX-lea, este posibil ca termenul să fi evoluat suplimentar, într-o varietate de moduri în diverse țări.³ Sociologii, economiștii, filosofii, politologii și istoricii utilizează termenul în contextul respectivelor discipline, adesea neglijent, uneori ca simplu înlocuitor al altor sintagme și cuvinte cum ar fi „clasa superioară” sau „oligarhie”, spre a evita repetiția. Conflictul ideologic i-a încețoșat și mai mult semnificația.

Astăzi, oamenii confundă adesea monarhiile și familiile acestora cu elita latifundiară. În realitate, domnitorii și nobilii constituiau categorii

sociale distincte, animate, nu de puține ori, de interese și ambiții diferite. Volumul de față nu este despre familiile regale; autorul lui este interesat de curtenii, miniștrii, generalii și magnații din preajma regilor și împăraților, care-i îndrumau și, ocazional, îi deposedau de tronuri.

Marx, Pareto, Mosca, Weber, Mannheim, Schumpeter și Mills, între alții, ne-au oferit modele contradictorii care-l pun pe istoricul pragmatic, ca subsemnatul, în încurcătură. Opera lor a dat naștere multor teze și idei, însă nu sunt convins că teoria e de prea mare ajutor în plasarea elitelor în context, în secolul al XIX-lea. Ba, cum vom vedea, teoreticienii au dăunat grav înțelegerii precise, riguroase a rolului judecat de aceste elite în istoria modernă.

Clasă reprezintă un cadru conceptual stângaci și, totodată, o necesară simplificare folosită de toată lumea din lipsa unei alternative adecvate. În realitate, este un termen recunoscut ca având caracteristici atât economice, cât și culturale, deși n-are o definiție universal acceptată. Societățile sunt atât de variate, complexe și de pluristratificate, încât indivizii care le alcătuiesc nu pot fi încadrați într-o singură clasă socială.⁴ La aceste dificultăți se adaugă și tentativa de a încorpora *statutul* în discutarea termenului clasă, întrucât puterea de a-ți atrage respectul nu este o categorie economică, iar în istoria modernă, cei doi termeni pot exista în mod independent. Când au devenit „stările” „clase sociale”? Fiecare are alt răspuns la această întrebare. Istoricii se eschivează și o fentează, utilizând categorii largi – forme de plural sau exprimări ambigue – pentru a evita un răspuns clar. A te retrage însă spre termeni precum „clase superioare”, „elite”, „patricieni” sau „notabili” înseamnă să cazi într-o mlaștină descriptivă. „Ca instrument metodologic,” observa J.M. Bourne, „servește numai la mascarea fisurilor”.⁵ Contemporanii au folosit și înțeles termenul „aristocrație”. El este indispensabil.

Pentru scopurile acestui studiu, ne vom ghida după următoarele criterii. Aristocrații erau nobili. Monarhii confereau rang înalt unor indivizi care-l transmiteau apoi generațiilor următoare.⁶ Acest lucru nu presupunea în mod necesar un titlu, cu toate că în majoritatea țărilor,

cu excepția Marii Britanii, a Irlandei, Poloniei și Rusiei, nobilii aveau un indicator legat de numele familiei, cum ar fi particulele „von” și „de” în Germania, respectiv Franța.⁷ În Marea Britanie și Irlanda, pairia era limitată la mici grupuri de familii cu titlu nobiliar, deși până și aici se utiliza un sistem șubred, dar oficial, de străvechi însemne heraldice, pentru a cuprinde o elită mai largă. Blazonul ajunsese, la momentul discutat de noi, o cerință *sine qua non* pentru nobili, chiar și în Rusia, unde ei reprezentau întrucâtva o noutate. Câtă vreme noblețea a conferit prestigiu, ea a rămas trofeul suprem al ascensiunii pe scara socială.

Cei mai mulți aristocrați erau mari proprietari de pământ. În epocile mai timpurii, patriciatul urban a funcționat foarte asemănător aristocrațiilor și chiar a dobândit titluri fără a deține cine știe câte pogoane. Cu trecerea vremii însă, pământul a ajuns, de regulă, să fie cumpărat ori moștenit de toate familiile cu titlu nobiliar. *Sine qua non* era și o grandioasă reședință la țară sau la oraș, întreținută cel puțin în parte de bogăția adusă de moșii. Dar simpla achiziție de terenuri nu-ți obținea un loc în rândurile elitei. Un „stil de viață nobil” era îndeobște văzut ca o componentă esențială a aristocrației. El presupunea o generoasă ospitalitate, educație, activități de agrement la țară, trăsuri, îmbrăcăminte și cultură.

Puterea este inextricabil legată de aristocrație și poate îmbrăca multe forme. În unele țări, ea oferea intrarea automată în legislativ. În altele, aristocrații trebuiau să se întreacă pentru funcții administrative la nivel național, însă, practic, toți îndeplineau, direct sau prin interpuși, funcția de guvernator local. Slujirea statului reprezenta un ingredient important al caracterului aristocrat, mai evident, poate, în Rusia și în Prusia decât în Spania ori Danemarca, dar care se întâlnea mai peste tot. Până în secolul al XX-lea, vasta majoritate investea mult timp și energie în îndeplinirea sarcinilor aferente funcțiilor electivă sau dobândite prin numire. Accesul la monarh era, de regulă, automat. Nu agricultura stabila orarul vieții sociale a aristocrației; de primă importanță erau îndatoririle de la Curte și reunirea Parlamentului, urmate de sezoanele de vânatoare și de calendarul religios.

În sfârșit, este general acceptat că aristocrații împărtășeau un set de valori colective: sentimentul exclusivității, noțiuni specifice de onoare, de a fi atât unici purtători ai înaltei culturi și civilizații, cât și păzitorii interesului general. Marchizul Curzon, un om de stat britanic de la începutul secolului al XX-lea, declara: „Civilizația este în întregime opera aristocrațiilor”⁸. Până și relativ luminatul moșier sicilian și premier al Italiei între anii 1896 și 1898, marchizul Antonio Starrabba di Rudinì, vorbea despre clasele inferioare ca fiind „cu totul niște sălbatici”⁹. În veacul al XIX-lea, un iuncher prusac și-a exprimat succint acest sentiment al misiunii, scriind că stăpânirea exercitată de nobili asupra țăranilor „sădește în inimile celor mai de jos clase ideea unei legi superioare și a unei cutume mai nobile, precum și respectul față de un stil de viață mai educat”¹⁰.

Unele dintre acestea, de exemplu puternicul sentiment al onoarei, erau întâlnite și la alte grupuri sociale. Aristocrații îl asociau însă cu un atașament viguros față de familie și obârșii. Pentru asta, nou-veniții aveau, firește, nevoie de timp, însă nu era ceva neobișnuit ca un mare proprietar să-și sădească în parc copaci care n-aveau să atingă maturitatea mai devreme de un secol – o încântare pentru ochi și capital sigur pentru stră-strănepot. Aristocrațiile erau animate de izvoare de forță și vitalitate având drept sursă amintiri de familie ce influențau direct modul în care se comportau nobilii. Ele deosebeau aristocrațiile de plutocrații, junte militare și meritocrații.¹¹

O concepție eronată, însă larg răspândită despre aristocrații, este că moșierii aveau nevoie de iobagi și de privilegii legale pentru a-și menține importanța. Lucrurile n-au stat așa. Secole de-a rândul, aristocrația britanică s-a descurcat foarte bine și fără. Nu este util nici să presupunem că aristocrații erau filistini, dezmațați, diletanți și „retrograzi”.¹² Unii indivizi prezentau caracteristicile astea, la fel ca membrii altor grupuri sociale. Sunt însă epitete care nu definesc în mod colectiv aristocrații. Respingerea disprețuitoare de către W.E. Mosse a nobilimii de Curte din Rusia ca o „*noblesse d'èpée reziduală*”, nedemnă de a fi luată în seamă, este un clasic exemplu de prezentism deplasat.¹³ Presupunerea

că bărbați sau femei cu titlul nobiliar și rang social înalt nu sunt capabili să înțeleagă complexitatea guvernării moderne și, de asemenea, nu sunt în stare s-o manipuleze în avantaj propriu reprezintă un grav anacronism. În sfârșit, trebuie evitat sofismul „nou-venitului”. Istoricii secolului al XIX-lea presupun adesea că parveniții proaspăt înnoblați au constituit o noutate care a diluat ori a alterat cumva substanța aristocrației în vremurile moderne. Nimic mai neadevărat. De veacuri elitele nobiliare europene îi absorbiseră pe nou-veniți, dintre care unii erau diamante cât se poate de neșlefuite. Fără ei, aristocrațiile ar fi dispărut în scurtă vreme. Absorbirea nou-veniților reprezintă cea mai de tradiție caracteristică a nobilimii latifundiare.

Contururile descrierii pe care am făcut-o aristocrației în era modernă sunt încă neșlefuite. Definițiile istorice, la fel ca regulile gramaticale, au totdeauna și excepții. Doar examinând o combinație de calități și trăsături pot fi trasate niște contururi clare. Nu este util să gândim în termeni mecaniciști. S-a dovedit, de pildă, că definiția marxistă a claselor superioare ca deținătoare ale mijloacelor de producție este incorectă. Faptul de a avea pământ în societățile predominant agrare oferea deținătorilor o mare influență și autoritate, însă, așa cum sublinia odinioară Raymond Aron, în Germania, distribuția puterii s-a schimbat radical din perioada imperială în cea a Republicii de la Weimar și apoi cea a Reich-ului hitlerist, cu toate că deținătorii mijloacelor de producție au rămas la locurile lor.¹⁴

Statut nobiliar, însemnate posesiuni funciare, putere politică, înaltă poziție socială, stil de viață nobil și valori „nobile” formează un amestec de calități și trăsături care ne îngăduie să identificăm aristocrații în secolul al XIX-lea. Cu toate astea, în sânul nobilimilor care prezentau aceste trăsături pot fi distinse varii straturi. Nu a existat o *lumpen-elită*. În acest caz, ochiului nostru îi poate lesne scăpa semnificația a ceea ce pentru contemporani era de o importanță crucială.

Frumos ar fi ca, așa cum a făcut Dominic Lieven în cartea lui, să includem în acest studiu, pe lângă aristocrație, și „mica nobilime de țară”

cel mai substanțial strat al elitei latifundiare.¹⁵ Nu este însă cu puțință, din cauza spațiului limitat. Lieven avea dreptate susținând că mica nobilime a jucat un rol vital în istoria europeană modernă, dar ea s-a aflat adesea în conflict cu aristocrația, iar povestea ei merită întreaga atenție a istoricului. „Furnicarul în fierbere al nobililor săraci și sărăciți”, cum îi numea Robert Frost, n-avea îndeobște averea ori vreun interes să participe la înaltele niveluri de guvernare.¹⁶ Alexis de Tocqueville, fiul unui conte cu străvechi obârșii, vorbea disprețuitor despre micul nobil „care clocește în cotețul lui de la țară”.¹⁷ În Germania, diviziunea dintre mica nobilime din Ostelbien, regiunile de pe malul drept al fluviului Elba, și mult mai bogata mare nobilime din sud era atât de adâncă, încât cele două trăiau în lumi mentale și sociale aproape complet diferite.¹⁸ Orizontul familiilor modeste din mica nobilime engleză de țară se sfârșea adesea la hotarele parohiei sau, în cel mai fericit caz, ale comitatului. Nobilii mărunți tindeau să fie profund conservatori în politică, spre deosebire de aristocrații adesea împrăștiati pe toată întinderea spectrului ideologic. Sub *l’Ancien Régime*, în Franța, Spania, Ungaria, Polonia și Rusia, guverne mândate de considerente financiare au subminat statutul și însăși existența micii nobilimi. Din rațiuni politice și religioase, habsburgii au lichidat fără milă nobilimea cehă pământeană, în anii 1620 și 1630, și au creat o nouă, minusculă clasă superioară. Pe continentul european, perioada revoluționară de la finele secolului al XVIII-lea a redus dimensiunile și însemnătatea eșaloanelor inferioare ale nobilimii.¹⁹ Marii nobili și-au consolidat stăpânirea asupra pământului, pe socoteala confrăților mai mărunți.²⁰ O aristocrată din regiunea baltică vorbea disprețuitor despre supraviețuitorii familiilor scăpătate, numindu-i „țărani în redingotă și cu arbore genealogic”.²¹ În veacul al XVIII-lea târziu, 60% din nobilimea polono-lituaniană nu deținea nicio palmă de pământ.²² Ulterior desființării iobăgiei, petrecută între jumătatea secolului al XVIII-lea și mijlocul secolului următor, marea aristocrație a avut resursele financiare să-și revină și să prospere, câtă vreme micii moșieri au scăpătat. Criza agriculturii din anii 1870 și 1880 a dat

lovitura de grație celor care înainte scăpaseră.²³ Răscoalele țărănești îi vizau adesea pe micii moșieri, nu pe magnați, care-și permiteau să fie stăpâni mai generoși.²⁴ Odată cu pierderea privilegiilor, titlurile au căpătat o tot mai mare importanță în stabilirea ierarhiei sociale. În secolul al XX-lea, mai toată mica nobilime era sărăcită și plină de ranchiună. În Franța, reprezentanții ei au purtat cravată neagră la comemorarea execuției lui Ludovic al XVI-lea și au lipit timbrele cu simboluri republicane, cu susul în jos pe scrisorile lor.²⁵ În secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, a fost înnobilit un număr foarte mare de ofițeri și burocați. Aceștia nu dețineau nici pământ, nici cine știe ce avere. Mulți erau abia niște funcționari mărunți. Rareori s-a întâmplat ca ei să fie promovați în rândurile aristocrației.²⁶

În cartea de față vom discuta la răstimpuri despre elite care în țări importante ar fi fost considerate drept nobilime mărunță, în particular cavalerii ereditari din landgrafiatul Hessa-Kassel, o parte a moșierilor germani din provinciile rusești baltice și iuncherii prusaci. Aceștia erau „mici” nobili care se bucurau de putere politică, în ciuda averilor relativ modeste. Straturile elitei de la est de Elba nu pot fi delimitate printr-o linie trasă între simplii „von”-i și cei cu titlu de baron sau conte. Dar nici toți iuncherii nu intră în rândurile aristocrației. Contele (*graf*) Yorck von Wartenburg, tatăl celebrului disident antinazist Peter Yorck von Wartenburg, deținea peste 2 800 de hectare și o vastă reședință rurală. Despre mărunta nobilime locală credea că „sunt crescuți ca simple vite”, preocupați de vânătoare și cutume vetuste de mai mică importanță pentru familiile bogate și mai cultivate, ca a lui.²⁷ Iuncherii „aristocrați” erau aceia care năzuiau să devină capi ai armatei sau ai statului. Familiile importante din Hessa-Kassel și din provinciile baltice reprezentau, cu „corporațiile” lor speciale, echivalentul aristocrației de pe alte meleaguri.²⁸

Ocazional, mă voi vedea silit să recurg la date privitoare la *toți* nobilii, deoarece unii cercetători nu fac nicio distincție între paliere. Cu aceste prilejuri, voi preciza limpede că mă refer la categoria generală, nu doar la aristocrați.

În cadrul tuturor aristocrațiilor, în vârf se află un grup restrâns de familii celebre, ceea ce Lawrence Stone numea „nucleul stabil, durabil și foarte tenace”²⁹. Fiecare popor a avut, dacă nu zece-douăzeci, cel puțin o mână de dinastii al căror rang și continuitate la conducere le-a adus notorietate publică. La Viena erau cunoscute drept „Cei Doisprezece Apostoli”, numite, în urma unui amestec de metafore, și „Olimpul”³⁰. *Gratin*, în Franța, și *znat*, în Rusia, îi desemnau pe membrii elitei restrânse.³¹ Între numele mari, aflate la vârful sau aproape de vârful ierarhiei, avem, în Boemia, familiile Liechtenstein și Schwarzenberg; în Anglia, familiile Percy și Howard; în Austria, Starhemberg și Schönborn; în Ungaria, Széchenyi și Esterházy; în Scoția, Hamilton și Buccleuch; în Rusia, Galițin și Dolgoruki; în Prusia, Dönhoff și Pless; în Germania, Hohenlohe și Stolberg; în Irlanda, Leinster și Abercorn; în spațiul baltic, Benckendorff și Lieven; în Suedia, Douglas și Oxenstierna; în Polonia, Radziwiłł și Zamoyski; în Italia, Colonna și Borghese; în Franța, Polignac și Rochefoucauld; în Spania, Alba și Medinaceli; în Belgia, Ligne și Merode; în Danemarca, Moltke și Reventlow; în Portugalia, Pombal și Palmella; iar în România, Știrbei și Ghica. Multe dintre ele erau familii princiere sau ducale, cele mai înalte titluri nobiliare europene după familiile regale.

În Franța, nu era de ajuns să deții un titlu de noblețe. *La crème de la crème* erau „*Duc et Pair*”, câtă vreme, mai la sud, titlul era „*Grand*” de Spania. În Germania și Austria, prinții și conții deposedați de Napoleon și Metternich de măruntele lor tronuri în cadrul Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană, ca parte a așa-numitei *deutsche Mediatisierung*, din primii ani ai veacului al XIX-lea, s-au intitulat „mediatizați” și și-au păstrat dreptul de a se căsători cu membri ai familiei domnitoare. Monarhii și-au rezervat și anumite ordine cavalierești, cum ar fi faimosul ordin habsburgic al Lânii de Aur, pentru neamurile lor și membrii ai familiilor deosebite, cărora le-au fost conferite generație după generație, ca o reafirmare a statutului lor excepțional. Ducii englezi purtau steaua Ordinului Jartierei până și la halatele de casă.

Unele dintre familiile astea se ridicaseră mulțumită serviciilor vrednice de răsplată aduse statului. Multe însă erau, pur și simplu, foarte-foarte bogate. Târziu, în 1874, Grosvenorii englezi au devenit duci de Westminster, iar în 1913, familia ungară Festetics a fost ridicată la rang princiar exclusiv ca „recunoaștere a înaltei dumneavoastră poziții”, cum spunea un premier britanic de câte ori înnobila un ins fără pretenții la merite deosebite.³²

Coborând de pe amețitoarele piscuri, găsim familii care purtau și ele titluri mai modeste. Ca termeni referitori mai degrabă la statut decât la clasă, titlurile de noblețe reflectă un sistem distinct de ierarhie socială și, poate, îndepărtat de realitatea puterii, dar ele ofereau acces la putere.³³ Erau un soi de alchimie, care însă utiliza carnea, nu plumbul.³⁴ Aristocrații cu titluri de noblețe erau o speță aparte, izolată, o barieră care nu era trecută nici prin educație, nici prin merite.³⁵ În locuri ca provinciile baltice sau Hessa-Kassel, nici familiile însemnate nu purtau un titlu nobiliar, deși ele se considerau „baroni”.³⁶ În alte țări, cum ar fi Polonia, unde, în afară de câteva dinastii princiare, toți nobilii fuseseră anterior egali și utilizarea titlurilor de noblețe fusese interzisă, rangurile au fost instituite în anii 1780 de către puterile care și-au împărțit respectivele teritorii, iar până la jumătatea secolului al XIX-lea, aproape toți marii latifundiari au ajuns să alcătuiască o aristocrație distinctă. Similar, după un hiatus republican de câteva secole, Olanda a devenit regat în 1813 și s-a reluat crearea de conți și baroni. În Prusia, unde miile de noi înnobilări erau văzute ca devaluări ale prețiosului „von”, familiile vechi au căutat să se ridice în rang spre a se deosebi de gloata nou-veniților.³⁷ În Piemonte, pe de altă parte, unde titlurile erau mai comune, monarhia controla distribuirea rangurilor nobiliare cu mai multă rigurozitate, pentru a crește valoarea calității de conte ori marchiz.³⁸ În Napoli și Sicilia, unde practica habsburgică de a vinde rangurile ereditare crease o puzderie de nobili, aproape toate familiile suspuse au devenit princiare. În Rusia, familiile cu titlu erau prea puțin numeroase în comparație cu grosul nobilimii, însă titlurile onorifice erau purtătoarele unei aure

magice. Țării se înconjurau la Curte de prinți și conți, iar aristocrații puneau mare preț pe titluri, genealogie și deținerea de moșii.³⁹

Dimpreună cu procesul de consolidare a proprietății funciare în mâinile marilor moșieri, cealaltă tendință esențială a vieții aristocratice din Europa secolului al XIX-lea a fost încorporarea familiilor fără titlu și ridicările în rang în cadrul ierarhiilor onorifice.⁴⁰ Cu doar câteva excepții, toate familiile engleze care dețineau mari proprietăți funciare, însă nu și un titlu de noblețe, au fost încorporate în pairie înainte de Primul Război Mondial. Printre ultimele a cedat, în 1892, familia Legh de Lyme, care de veacuri arătase o sublimă indiferență scaunului în Camera Lorzilor.

Titlurile nu erau un indicator precis al apartenenței la aristocrație. În Imperiul Austro-Ungar, numeroși conți și baroni nu erau recunoscuți de confrății lor ca membri veritabili ai elitei înalte. În veacul al XIX-lea, habsburgii au împărțit cu o remarcabilă larghețe ranguri nobiliare mai mărunte bancherilor evrei și fabricanților de armament cu pedigree incert. Aceștia, la grămadă cu birocrății înnobilați, constituiau „societatea secundară”. Totuși, acești erzaț-baroni, într-un număr surprinzător de mare, au cumpărat moșii, s-au însurat cu fiicele familiilor vechi și au avut vlăstare care au fost primite fără multă tevatură în societatea aristocrată tocmai când stătea să se lase definitiv cortina peste Curtea vieneză.⁴¹

Cartea de față își propune să zugrăvească în tușe generale tabloul a mai bine de două secole și peste zece țări, și în acest scop, titlurile de noblețe sunt unicul mijloc eficient de separare a aristocrației de mica nobilime. Cum scria prințesa Fugger von Babenhausen în amintirile ei despre Viena aristocrată din preajma anului 1900: „Cât de veche sau de distinsă ar fi fost o familie, dacă n-avea titlu, nu era considerată de rang nobil. Singurul criteriu era *Almanahul de Gotha*, în paginile căruia trebuia să se regăsească zisa familie”.⁴² Înființată în 1763 și luând avânt în anii ulteriores, editura lui Justus Perthes din ducatul turingian Saxa-Gotha publica almanahuri care inventariau aristocrația europeană.⁴³ Volume în